

ЖЕБЕ

ҰЛТТЫҚ АҚПАРАТТЫҚ ПОРТАЛЫ

НЕСІПБЕК АЙТҰЛЫ: «ӘДЕБИЕТ ӨШТІ, ТОҚЫРАП ҚАЛАДЫ» ДЕГЕН ҰРАНДАРҒА СЕНБЕЙМІН»

ЖЕБЕ: «Қазақ әдебиетінің алтын дәуірі өтті» деген пікірді біраз адамдар айтып қалып жүр. Жалпы «Алтын дәуір» дегеннің өлшемі не? Әдебиетке жасалған қамқорлық па, жоқ әлде көп таралыммен шыққан кітап па? Әлде, талантты ақын-жазушының өз заманынан озып шыққан бірегей шығармасы ма?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: «Алтын дәуір» деген ұғымға біржақты қарауға болмайды. Қазақтың рухы сынбаған, ерлігі асқақтаған жыраулар заманында да әдебиеттің алтын дәуірі болды. Одан кейін Абай заманынан бері, қызыл үкімет орнағанға дейін де әдебиеттің биікке құлаш ұрған тұсы болды. Ал, бүгінде көп айтылатын алтын дәуір 1937-38, 1950 жылдардан кейінгі бұралаң уақыттан соң орнаған «жылымық заманмен» бірге келді. Қадыр Мырзалиев, Тұманбай Молдағалиев сынды ақындар лириканы ала келіп, ел, жер жайын жырға қосты.

Бірақ, осы тұста Кеңес үкіметі өз идеологиясы үшін әдебиетті қатты пайдаланды. Соған сай кең жол ашты деуге болады. Кітап шығару, аударма мәселесі алға озды. Мысалы, Пушкин, Лермонтов, Толстой, Тургенев, Чехов секілді орыс классиктері түгел аударылды. Бұл қатардан әлем классиктері де қалған жоқ. Бауырлас түркі жұртының әдебиетін де қазақ тілінде кеңінен оқуға мүмкіндік туды.

Ол тұста ел-елді аралау, халықпен кездесу секілді әдебиетті насихаттау жұмысы қарқынды атқарылды. Жалпы ақын-жазушыға жан-жақты жағдай жасалғаны белгілі. Осы кезде проза жанры айтарлықтай дамыды, үлкен-үлкен романдар өмірге келді. Әбдіжәмил Нұрпейісов, Тахауи Ақтанов, Хамза Есенжанов, Ілияс Есенберлин, Қабдол Слановтар кесек туындылар әкелсе, олардың ізін баса Әбіш Кекілбаев, Мұхтар Мағауин, Сайын Мұратбеков, Дулат Исабеков, Қалихан Ысқақ, Оралхан Бөкеев, Төлен Әбдік, Дүкенбай Досжан, тағы басқа толып жатқан жазушылар прозада екпінді еңбек етті. Олардан кейін Әлібек Асқаров, Дидахмет Әшімхан, Марат Қабанбай, Қуандық Түменбей, Рахымжан Отарбаев және өзге де талантты жазушылар әдебиет көгінде еркін қанат қақты. Әсіресе, әдеби сын жақсы дамыды. Керемет сыншылар қалыптасты. Қалжан Нұрмұханов, Зейнолла Серікқалиев, Зейнолла Қабдолов, Сағат Әшімбаев, Төлеген Токбергенов, Сайлаубек Жұмабеков, Рымғали Нұрғали, Серік Қирабаевтар сын жанрын биікке көтерді. Қазір балалар әдебиеті қалт-құлт еткен күйге түсті. «Балдырған» журналын біреу алып, біреу алмайтын жағдайда. Ал, ол тұста балалар әдебиетіне, балалар жазушысына жақсы көңіл бөлінді. Жақан Смаков, Әнуарбек Дүйсенбиев, Мұзафар Әлімбаев, Сұлтан Қалиев, Өтепберген Ақыпбеков, Бейсебай Кірісбаев, Ермек Өтетілеуов, Ескен Елубаевтар балалар әдебиетіне қалам тартты. Менің өзім де бұл салада біраз еңбек еттім. Бұлардың бәрі балалар поэзиясын өркендеткен қаламгерлер болса, балалар прозасында Бердібек Соқпақбаев, Танаш Дәуренбеков бастаған классиктерді айтуға болады. Тіпті, балалардан бір саты жоғары жасөспірімдер әдебиеті де өз бағытын қалыптастырды. «Жалын» журналы ашылды, «Лениншіл жас» газеті жұмыс жасады. «Жігер» деп аталатын фестиваль, «Жалын» деп аталатын әдеби шара жыл сайын өтіп тұратын. Ауыл-ауылдан таланттарды іздеп жүріп тауып алушы еді. Ондай жастар «жарқ» етсе, үлкен-кіші ақын-жазушылар оларды көп болып қолдайтын. Поэзияға Өтежан Нұрғалиев, Қанипа Бұғыбаева, Тұрсынзада Есімжанов, Төлеген Айбергенов, Мұқағали Мақатаевтардың келуі үлкен оқиға болған десек артық емес. Айта берсек, бұл кездегі әдебиетті «Алтын дәуірге» шын лайық ететін игі үрдіс көп-ақ.

Бүгін әдебиеттің жағдайын ол заманмен салыстыруға келмейді. Қазір ұрпақ алмасты, қоғам технологияның жетегінде кетті. Бүгінгі балалар анасынан туа сала теледидарға телміріп, компьютер мүжиді деуге болады. Ол заманда теледидар, компьютер жоқ. Менің өзім теледидарды 17-18 жасымда Шұбартауға келгенде көрдім. Кітап культ болды. Жұрт жаппай кітап оқитын. Аудан, колхоз, совхоздың орталықтарында кітапхана бар еді. Кітап

саудасының жүйесі кәсіподақтар арқылы жолға қойылған. Бүгінгі іс басында жүрген, ана тілін онша дұрыс білмейтін азаматтар ол кезде мектепте еді, ал, қазақшаға жүйрік басшы, мемлекеттік кадрлар көп болды. Өзінің ана тілін білмейтін ұрпақ көбейсе ұлттық әдебиеттің тынысы тарылатыны мәлім.

ЖЕБЕ: Әр заманның әдебиетінде өзінің алтын дәуірі болатыны анық. Қазір жас ұрпақ технологияға ауып, әдеби шығармаға елеусіз қарап жүр десек те, осы ХХІ ғасырдың әдебиеті толықсыған кезеңіне жететін, яғни, алтын дәуірін бастан кешетіні белгілі, сіздіңше ол қалай қалыптасады және уақыты қашан келуі мүмкін?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Бұған дәл басып, сәуегейлік айту қиын. ХХ ғасырда әдебиет бүтіндей бір алтын дәуірге қолы жетті деуге де келмейді. Ол кезде әдебиет таптық тұрғыда қаралып, социалистік реализмнің рамкасына салынды. «Абай жолын» жазған Мұхтар Әуезовтің ішінде де талай дүние тұншығып бірге кетті ғой деп ойлаймын. Партияның әнін әндеп, саясаттың шашбауын көтерген талай туынды бар. Амалсыздан өмірге келген ондай шығармалар алыс болашаққа жетеді деп ойламаймын. Келер ұрпақ оның ішінен талдап-таразылап өз керегін алады.

Ал, ХХІ ғасыр әдебиеттің нағыз алтын дәуірін жасайтын шын еркіндіктің заманы. Тәуелсіздіктің арқасында бүгінгі ұрпақ осындай бақытқа қолы жетіп отыр. Бұл кезең жаһандаудың келе жатқанымен қорқытса да қазір бұрынғыдай емес, ауыздан қақпақ, бастан тоқпақ алынды. Қалай жырлап, қалай жазамын десе де әрбір шығармашылық иесінің өз еркінде. Мен «әдебиет өшті, тоқырап қалады» деген ұрандарға сенбеймін. Халық бар жерде әдебиет онымен бірге жасайды. Бірақ, бір қауіп бар, ол – тіл мәселесі. Егер қазақ тілін сақтап қалып, оны ұрпақтың бойына сіңіре білсек аландаудың қажеті жоқ. Бүгінгі балалар мен жастар тек ауызекі тілде ғана сөйлеуге дағдыланып барады. Олар кітап оқымаған соң әдебиеттің нәрін бойына дарыта алмайды. Қазір тұрмыс та өзгерді, кешегі ауыл жоқ. Біз тілді ауылдан, ауылдағы ата-әжелерден үйренгенбіз. Бүгін ол орта алыстап барады. Көне сөздердің көбін бүгінгі жастар ести бермейді. Сондықтан, әдебиет бір тоқырайтын болса, осы тілден тоқырайды. Ал, тіл жоқ жерде ұлттық әдебиет болмайды. Мүмкін, біздің таланттар келер ғасырда ағылшын, болмаса басқа тілде жазатын шығар, бірақ, өзінің тілінде жазылмаған әдебиет ұлттық әдебиет бола алмайды. Бір қорқатыным осы болса, бір үміттенетінім де сол болашақ ұрпақ. Қазір сәбилеріміздің басым бөлігі қазақ балабақшасына, балалар қазақ мектебінде оқуда. Жастардың да ұлттық намысы ояу. Оның үстіне оңтүстік облыстарда ұлттық болмысын сақтап қалған ордалы қазағымыз отыр. Сырттан келіп, қазақтың елдік ерекшелігіне жаңа бет-бейне дарыта түскен қандастарымыз да көп. Солтүстік облыстағы қазақтардың да өз тамырына оралуға деген талпынысы жақсы. Осының бәрін дер кезінде қолдап, балабақша мен мектепте ұлттық әдебиетіміздің нәрін ұрпақ бойына ұтымды қондыра білсек, осы ғасыр әдебиетінің алтын дәуірі болатынына және оны жасайтын таланттар көптеп шығатынына сенемін.

ЖЕБЕ: Әдебиеттегі жаңалық, жаңа идея дегенді қалай түсінесіз?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Жаңалық деп жұрт айтып жатады. Меніңше, аспаннан жаңалық түсе қалмайды. Қазақ әдебиетінде тұтас бетбұрыс жасаған адам Абай екенін білеміз. Біздің жастар көп оқиды, әлем классиктерінен бас алмайтындары да жоқ емес. Сосын олардың әсеріне бірден шалдығады. Ең алдымен өз халқының әдебиетін бойына сіңіріп, ұлы Абай секілді өзгеден оқыған дүниенмен ұштастыру арқылы өзіндік ерекшелікке ие дүние жасай білсе ғой. Бірақ, көбі олай істеудің орнына басқалардан оқығанын әкеліп, бізге жаңалық ретінде ұсынғысы келеді. Көбіне өзі оқыған шетелдік әдебиеттің ырқына көніп, айдауында кетіп қалады. Ол қайдан жаңалық болсын!? Оны көзіқарақты әдебиетші қауым біліп отыр. Рас, өзгенің ерекшелігін, тың идеясын пайдалану керек, бірақ, оны өз әдебиетінді толықтырушы фактор ретінде кәдеге жаратқан нанымды болар еді. Сосын, әлемдік әдебиет деген түсінік кейде қасаң қағидаға иек сүйеп алатыны бар. Әлемдік әдебиет деген жеке бір халықтың, яғни, ағылшын не орыс пен немістің, арабтың ғана әдебиеті емес, ол – бүкіл әлем халқының әдебиеті. Оның ішінде қазақ халқының ұлттық әдебиеті де бар. Біздің де асыл туынды, жауһар шығармаларымыз жетерлік. Біз

кейде әлемдік әдебиетті мүлде басқа әлем ретінде танып, оны биік, зор, өзімізді қор санайтын жасық әдетіміз бар. Біз солардың ішіндеміз, алдында болмасақ та, қатарынан қалған емеспіз. Кешегі, «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек» ғашықтық дастандары, «Алпамыс», «Қобыланды», «Ер Тарғын» секілді батырлар жыры әлемдік әдебиеттің қайталанбас қазынасы.

Әлем әдебиетіндегі Абайдың орны Низамиден, Гетеден, Пушкиннен кем бе? Керек болса мен олардан артық санаймын. Проза мен поэзиядағы талантты тұлғаларымыз да әлемдік жазушылардың ешқайсысынан төмен емес. Әдебиет бір-біріне ықпал етпей тұрмайды, алайда, ұлттық әдебиетті олардың ықпалына беріп қоймай, өзіндік ерекшелігімізді әйгілей білуіміз тиіс.

ЖЕБЕ: Әр халық өз әдебиетін жасайды, олардың бәрі жиылып әлемдік әдебиетті құрайды. Ал, біз ұлттық әдебиетімізді түзе отырып, әлемді жалт қаратар, адамзатқа ой салар үлкен идея айта алдық деп ойлайсыз ба?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Адамзатқа ортақ идеяны хакім Абай айтты. «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» дейді. Осыдан артық қандай идея керек? Ыбырай Алтынсарин, Сұлтанмахмұт Торайғыровтар айтты бұндай идеяны. Бірі, «кел, балалар, оқылық» деп, екіншісі «қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болам» деу арқылы халықты басқалармен тең білімге, ғылымға ұмтылуға үндеді.

Мағжан Жұмабаевтың халықты байлық пен құр мансапқа таласпай, елі мен жеріне ие болуға үндеген ащы жырлары әлі өз тұғырынан түскен жоқ. Коммунистік партия кезінде үлкен идея айтқызыған жоқ. Тіл туралы ауыз ашудың өзі мұң болды. Бірақ, ақын-жазушылар ұлттың қамын жеп, мұның жеткізу деген үлкен идеяны тұспалдап болса да айтуға тырысты.

Қазір де ұлтты сақтап қалу, тәуелсіздікті нық ұстау, мемлекетті дамыту деген идея айтылып жүр. Бұл ары қарай биіктерге көтеріле береді деп ойлаймын.

ЖЕБЕ: Астанадағы әдеби ортаның қазіргі хал-ахуалы, шығармашылық көңіл-күйі қалай? Жастарға бағыт-бағдар беріп, түрлі әдеби шаралар ұйымдастырылу барысы туралы айтып өтсеңіз?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Кейде жастар арасында бізге көңіл бөлмейді, бағыт беріп жетелемейді деген пікірлер айтылып қалады. Менің ойымша, әдебиетте ешкім ешкімді жетелемейді. Әр талант әдебиетпен бетпе-бет қалады. Әркім өз тағдырын өзі шешеді. «Сүйреп қосқан тазы түлкі алмайды» деген сөз бар. Әдебиет топтасып, ұйымдасып белгілі бір науқан, шарамен атқарылатын дүние емес, оны әркім жеке жасайды. Әр жеке талант өзінше бір әлем.

Ал, таланттарды танып, оларға әлеуметтік тұрғыдан жәрдем беру бір басқа. Кітаптарын шығарып, тұсаукесер рәсімін жасау істері бөлек әңгіме. Біз Жазушылар одағының Астанадағы филиалымыз, мүмкіндігіміз шамалы. Жеке ғимаратымыз әзірше жоқ. Қайта Ұлттық академиялық кітапханаға Әлібек Асқаровтың директор болып келгені жақсы болды. Көптеген шаралар сонда өтіп жүр. Кейде өзім отырған Сәкен Сейфуллин мұражайында өткіземіз. Жазушылар одағы өз күшіне сүйеніп өмір сүріп жатыр қазір. Кеңес кезінде ол үкіметтің бюджетіне кіргізілетін еді. Меніңше, бүгінгі күні де Жазушылар одағы сынды үлкен шығармашылық мекемені мемлекеттің бюджетіне қосу керек. Мұндай тәжірибе Қытай сияқты елдерде бар.

Бүгінгі күні Сырбай Мәуленов, Мұқағали Мақатаев, Сафуан Шаймерденов, Оралхан Бөкей, Марат Қабанбай сынды дарынды қаламгерлер мен ұмытылыңқырап бара жатқан жазушылардың көптомдығы шығып жатыр. Жастар әдеби кештерін өткізіп жатады сол кітапханада. Ал, жастарға Кеңес одағы кезіндегідей үй беру біздің қолымызда емес қазір. Ол мемлекеттің шаруасы. Қиналып жүрген жастарды қолдап, хат жазуға, көмек сұрауға дайынбыз. Жазып та жатырмыз, бірақ одан келіп жатқан пайда шамалы.

Бүгінгі күні аз болса да жастардың кітабы шығып жатыр. Керемет талант едім, кітабым шықпай жүр десе жазған дүниесін алып келсін. Жыл сайын Мәдениет және ақпарат министрлігінің бағдарламасымен таралымы аз болса да жастардың көбі кітаптарын

оқырманға ұсынып жүр. Дегенмен, кешелі-бүгінгі жастардың арасынан кереметтей бір тау копарып, тас жаратындарды байқай қойған жоқпын. Талантты қыз-жігіттер бар, бірақ, ауызды аштырып, көзді жұмдыратындай жағдайға кезіккен жоқпын.

ЖЕБЕ: Бүгінгі күні шетелдегі қазақ әдебиетімен байланыс, шығармашылықпен алмасу жағы қалай?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Кенес кезінде көршілес елдермен, одақтас республикалармен әдеби байланыс өте мықты еді. Әсіресе, татар, қырғыз, өзбек әдебиетімен тығыз қарым-қатынас орнаған. Екі жақты әдеби күндер жиі өтетін. Әр республикамен келісіп, өзара шығармаларымызды кезегімен аудару ісі де жақсы дамыған болатын. Қазір осының бәрі тоқтап, біз томаға-тұйық өзімізбен-өзіміз қалдық.

Ал, қытай қазақтары мен моңғолия қазақтарының әдебиеті қазақ әдебиетінің үлкен бір бөлігі. Дегенмен, екі арада ресми байланыс жоқ, тек келіп-кетіп жүрген ақын-жазушылар арқылы хабар-ошар, хал-жағдай білу деңгейіндегі қарым-қатынас қана бар.

ЖЕБЕ: Әңгімені айтыс тақырыбына бұрсақ. Қазір айтысты белгілі бір мекемелер қолына алып, солар ұйымдастырып жүргізе бастады. Сіздің ойыңызша, қазақтың айтыс секілді ұлттық құндылықтары саясаттың қолшоқпарына айналып кеткен жоқ па?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Айтысты Сұлтан Оразалин ағамыз кезінде телевидениеде мен бастап жүргізген едім деп жүр. Оны кейін Жүрсін Ерман сынды азамат жалғастырып, биікке көтеріп әкетті. Айтыстың тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында, жұрт кітап оқымай кеткен уақытта халыққа тигізген әсері мол болды. Айтыс біздің рухани әлеміміз үшін үлкен қызмет атқарды. Соның арқасында талай таланттар шықты.

Алайда, осындай биік дәстүрді тым жадағайлап, көрінгеннің әкесінің асын берсе де айтыс өткізіп, қадірін кішкене кетіріп алдық. Қазір айтысты «Нұр-Отан» партиясы қолға алып, оны мемлекеттің саясатын насихаттауға пайдаланып жүр. Бұл қажет те шығар. Бірақ, менің ойымша айтысты топырлатып, тым жиі өткізуге болмайды. Өйткені, біздің айтыскерлер бірімен-бірі келісіп алып, оны шоуға айналдырып бара жатыр. Сосын, жоспарлап айтысу дегенді мен онша қабылдай алмаймын. Баяғыдағы Сүйінбай мен Қатағанның айтысындай кезіккен жерде суырып салып айтысса, бұл өнер сонысымен қызық. Солай болған да. Айтыс ұлы өнер болғандықтан оны саясиландыруға болмайды. Кейде айтыста билікке қарсы айтылған ащы ойлар бұл өнерді тізгіндеуге әкеліп жатады. Айтыскерлер де тұра кеп бет тырнамай, салихалы сөзбен, парасатпен ой өре білуі керек. Көркемдік жағына келсем, қазір сөз сұйықтанып бара жатыр. Жалпы, айтыстың керек екенінде дау жоқ, алайда оны саяси қолшоқпарға айналдыруға болмайды.

ЖЕБЕ: Бүгінгі шығармашылық жұмысыңыз қалай? Жоспарларыңызбен бөлісе отырсаңыз?

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Қазір Мағжан Жұмабаев туралы поэма жазып жатырмын. Жекелеген өлеңдер де түртіп қоямын. Алдағы уақытта Боранбай би туралы жазсам деген ой бар. Мен балалар туралы да қалам тарттым, біраз аударма да жасаппын, арнау өлеңдерім, әнге арналған өлеңдерім де көп екен. Енді соның бас-аяғын жинап том қылып қойсам деп жүрмін, реті келгенде шыға жатар. Өзімнің жазған мақалам, мен туралы жұрттың жазған дүниелері де бар, бәрін қосқанда жеті-сегіз том болатын секілді. Соларды реттеудің өзі маған үлкен жұмыс. Ондай ұқыпты адам емеспін, кейбір сақталмай қалған дүниелерді кітапханадан жинастыруға енді кірістім. Жас болса келіп қалды, бәрін реттестіріп қойған артық болмас деп ойлаймын.

ЖЕБЕ: Әңгімеңізге рахмет!

Мұрат АЛМАСБЕКҰЛЫ.